

Viktorija JONKUTĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Prof. Giedrius Subačius: „Kalba nėra kibiras – pripylei pilną ir jau daugiau netelpa“¹

Kalbos istorikas, sociolingvistas, Simono Daukanto veikalų tyrinėtojas profesorius Giedrius Subačius jau beveik 30 metų gyvena Jungtinėse Amerikos Valstijose, kuriose Čikagos Ilinojaus universitete užsienio studentus supažindina su Lietuvos istorija ir lietuvių kultūra. Jis gerai pažįstamas ir Lietuvos filologų bendruomenei, atpažįstamas ir iš jau trečią dešimtmetį skaičiuojančio žurnalo „Archivum Lithuanicum“. Lietuvos kolegoms noriai užsuka į svečius Čikagoje. Dalijamės keliais Lituanistikos katedroje viešėjusios dr. Viktorijos Jonkutės pokalbio su profesoriumi fragmentais. Kalbėtasi apie dėstytojo darbą, studentus, profesijos pasirinkimą ir, žinoma, kalbą.

Esate ne tik mokslininkas, bet jau 40 metų užsiimate ir pedagogine veikla. Iš ko pats mokėtės pedagogikos, kas buvo Jūsų mokytojai?

Esu lituanistų vaikas. Universitete buvo pedagogikos kursai, lietuvių kalbos mokytojais mus rengė. Bet kaip mokytojas aš – savamokslis. Savo mokslinės veiklos, tyrimų Mokytoju iš didžiosios raidės laikau profesorių Vincą Urbutį. Pas jį rašiau magistro darbą, iš jo mokiausi minties tikslumo. Iki šiol, kai ką rašau, vis pagalvoju, kaip Urbutis pasakytų. Tad toks vidinis cenzorius Urbutis yra mano viduje. Nors kaip asmenybė jis buvo teatrališkas ir sarkastiškas: pavyzdžiui, pasišaipydavo iš studentų ir galbūt dėl asmeninių nuoskaudų pyko ant visų moterų. Apie tai sklido visokios legendos. Stengiuosi atskirti šiuos du dalykus.

¹ Interviu parengtas vykdant Lietuvos mokslo tarybos finansuotą (sutarties Nr. S-PD-22-76) podoktorantūros stažuotės projektą.

Šiuo metu, kai kalbamės, Lietuvoje vyksta mokytojų streikai, švietimo darbuotojai jau nebe pirmą kartą protestuoja. Kokia dėstytojų situacija ir darbo sąlygos JAV?

Dėstytojams čia palankios sąlygos. Pradžioje būdavo sunku – ir dėl anglų kalbos, ir dėl dėstymo. Laiškuose iš pradžių keikdavau tą Čikagą, man buvo sunku adaptuotis. Jausdavau stresą eidamas į paskaitas. Prisimenu, profesoriui Albertui Zalatoriui guosdavausi, kad paskaita ne visada pavyksta. „Taip, – sakydavo, – bet ji praeina, iš ryto atsikeli, ir vėl viskas iš naujo.“ Tai – toks kūrinys, kuris kitą dieną pradingsta. Paskaita visuomet unikali, po jos jauti, kaip pasisekė. Sunkiausia būna dėstyti naujus kursus. Tuomet nežinai studentų reakcijos, jos nėra nuspėjamos iš anksto. O vėliau tik papildai, šiek tiek pakoreguoji. Be to, iš pradžių turėjome daktaro ir magistro programas, o dabar liko tik atskiri kursai. Viskas labai pasikeitė. Situacija labai priklauso ir nuo viršininkų: viena atvykusi kas savaitę rengdavo susirinkimus, dabartinis vedėjas – kartą per metus. „Nereikia gaišti laiko“ – sako. Tad aplinka daug lemia. Čia būdamas matai daug platesnį vaizdą, disciplinos visumą, globalesnę mastelį, skaitai kitokią literatūrą, dalyvauji konferencijose, sutinki naujų kolegų.

Kuo skiriasi JAV ir Lietuvos lituanistiniai diskursai? Lietuvos mokslininkai iš ekspertų dažnai sulaukia kritikos dėl per mažo veiklų tarptautiškumo ir nuolat yra skatinami rašyti angliškai.

Yra toks barjeras. Jeigu, rašydamas angliškai, kalbu apie lietuvių kalbą, tai turiu papasakoti taip, kad būtų įdomu žmogui, kuris jos nesupranta. Aš tai vadinu populiarinimu. Reikia parašyti kaip kokioje „Wikipedijoje“, kas yra Lietuva, kas yra lietuvių kalba, tada problemos dėstymui mažai vietos ir telieka. Jei pateikiu daugiau lietuviškų pavyzdžių, jie išsigąsta. Rašymas angliškai skaitančiai publikai yra visai kito lygio (supažindinimo, pristatymo) nei skaitančiai lietuviškai. Tada reikia išvadas gražiai pateikti, supakuoti, koku nors būdu prijungti prie jiems pažįstamų diskursų. Tik iš dalies lieki lituanistas, iš dalies tampi *universalium* pasaulio kalbininku.

Lietuvoje būta daug ginčų dėl mokymo programų. Kaip čia, universitete, rengiamas paskaitų turinys? Kiek pasirinkimo laisvės turite jį sudarydamas?

Kursų aprašus galiu sudaryti savo nuožiūra, tik jų patvirtinimas sustabarėjęs ir ilgai užtrunka. Kai pasikeičia taisyklės, turime iš naujo performuluoti, aprašyti ne tik turinį, bet ir visokius tikslus, priemones. Kai asistentas profesorius siekia paaukštino, universiteto paskirti vertintojai lanko jo paskaitas, pateikia vertinimus. Po 6 metų darbai peržiūrimi jau išorinių vertintojų, garsių tos pačios srities mokslininkų. Paskui vertinimus turi patvirtinti dekanas ir keli komitetai. Tuomet tenka laukti apie 14 mėnesių. Tokia yra biurokratija. Paskui, jeigu nėra nusiskundimų, niekas per daug nesikiša į tavo darbą.

Dėstote Lietuvių kultūros kursą. Papasakokite apie jį plačiau.

Tai – pagrindinis kursas, kurį perėmiau iš profesorės Violetos Kelertienės ir kurį dėstau iki šiol. Vienais metais jį klausė net 90 studentų. Vėliau sumažinau, po pandemijos jų dar sumažėjo. Dabar turiu 12, pusė jų – meksikiečiai, taip pat yra vietnamiečių, trys – lietuvių kilmės. Dauguma jų nėra mokęsi lietuvių kalbos ir tik dabar pradeda gauti žinių apie Lietuvą. Kai dar galiojo kita JAV vizų [išdavimo] tvarka, atvykdavo daug indų; dabar jų tiek

nebeatvažiuoja. Grupėje būna labai įvairių studentų: fizikos, miesto inžinerijos, medicinos, chemijos, kriminalinės teisės, verslo specialistų, vienas kitas iš kokių nors laisvųjų menų. Stengiuosi, kad studentams paskaitose būtų įdomu, kad kas nors jų galvose liktų. Tad pateikiu įvairių pavyzdžių: literatūros, kino, istorijos, mitologijos. Kalbame apie emigraciją, žiūrime filmą apie Mariją Gimbutienę, skaitome „Eglę žalčių karalienę“. Tai – intriguojantis tekstas, kuris jiems itin patinka. Tada ir aš matau prasmę. Rimtesni filosofiniai tekstai jiems per sudėtingi, jie *nepaveža*. Lietuviškas intelektualinis humanitarinis diskursas neveikiamas, tad tenka taikytis. Bet manau, kad jie sužino daugiau nei turistai, pervažiaavę Lietuvą per savaitę.

Tokia marga auditorija atrodo sunkiau nuspėjama. Kokių sunkumų kyla su ja dirbant?

Atsimenu, kai atvykau į Čikagą dalyvauti darbo pokalbyje. Komitetas visko klausinėjo dvi valandas. Detalių neatsimenu, tik įsiminiau ukrainiečio profesoriaus Rubčiaus klausimą: „Kas yra studentas?“ Galima įsivaizduoti. Buvo 1994-ųjų pradžia. Buvome laikomi sėdinčiais ant žemesnės evoliucijos medžio šakos, sovietiniais, gal kokiais komunistuojančiais, o jie čia – Vakarų kultūros skleidėjai. Norėjo išsiaiškinti, kaip aš suprantu mokymo procesą. Studentas yra žmogus, ne robotas. Per visą dėstymo karjerą buvo gal du sudėtingesni atvejai, kai jau maniau viską mesti ir važiuoti į Lietuvą. Prieš kokius 20 metų vienas problemiškas, konfliktiškas studentas lankė mano paskaitas ir mane visai terorizavo, skundė dėl įvertinimų. Tai aš naktimis nemiegodavau, į paskaitas eidavau sukandęs dantis. Tuometė viršininė, išklausiusi mus abu, į šį atvejį pažiūrėjo supratingai, tai man palengvėjo. Bet jis po to dar du mano kursus lankė. Kartu su juo mokėsi ir tokia stropi poliglote. Kartą, kai su tuo studentu dėl žodžio tarimo kilo konfliktiška situacija ir jis ėmė visus keikti, ji atsistojo ir išėjo pro duris, pasakiusi jam, kad daugiau su juo vienoje auditorijoje nesėdės. Akimirka pasvarsčiau, ką daryti, susirinkau savo daiktus ir atsiveikinęs taip pat išėjau. Po kurio laiko tas studentas metė universitetą, bet po pusmečio sugrįžo, nes senelis turėjo daug pinigų ir liepė eiti į paskaitas. Tad jis po visų iškeikimų toliau sėdėjo mano Lietuvių kultūros kurse. Susitarėme, jis daugiau per paskaitas nekalbėjo, bet visą laiką maivėsi. Turėjau atkentėti. Kitas atvejis buvo viena perdėtai savimi pasitikinti studentė, kuri man Lietuvių mitologijos kurso atsiskaitymui parašė esė apie Pinokį ir paskui mane apskundė dėl įvertinimo. Trenkė durimis ir nebegrįžo.

Kas tokiose kritinėse situacijose labiausiai padeda? Ar nesuabejojate profesijos pasirinkimu?

Labiausiai padėdavo kolegų palaikymas, su kuriais galėdavau apie tai pasikalbėti. Aš buvau naujas, ką tik atvykęs, o jie jau patyrę. Jeigu man darbe visada būtų sunku ir jausčiausi pralaimėtoju – sugriūčiau, palūžčiau. Bet kai kas nors neblogai pavyksta, jaučiuosi, kad padariau gerai, tada esu stiprus ir visur kitur. Visuomenė labiau nori mane tokį matyti, nes aš jiems toks smagesnis nei ant visų pykstantis. O dėl mokslinio darbo – kai atvykau į Ameriką, rengiau Daukanto žodyną. Buvo sakiusių, kam čia jo reikia, geriau kokie partizanai, politika. Bet visada galvojau, kad pasirinkau profesiją, tad joje turiu ir dirbti. Tai yra mano didelis turtas. Lietuvybė yra mano profesija, knygas rašau lietuviškai, ir tai iš manęs

būtų labai sunku atimti. Jei dabar viską mesčiau ir pereičiau kitur, tai kitur būčiau diletantas. Pamenu, dar kai rašiau disertaciją apie Daukantą, buvo prasidėjęs Sąjūdis. Taip norėjosi viską mesti, eiti ir pasisiūlyti į Sąjūdžio būstinę. Bet tuomet svarsčiau: „Reiks ir profesionalų, gal ir kalbininkų Nepriklausomoje Lietuvoje.“ Taip pat ir dėl Daukanto pasirinkimo: matau, kad apie jį galiu pasakyti daug subtiliau tais aspektais, kuriuos tyrinėju, nei kas nors kitas ir man tai įdomu. Tai, kad jo čia niekas aplink neskaito, man netrukdo jo tyrinėti.

Į Čikagą atvykote pirmaisiais Nepriklausomybės metais ir savo paskaitose pabrėžiate Baltijos šalių Nepriklausomybės kovas. Ar tai – esminis Baltijos šalių pasakojimas?

Tai yra svarbūs, lūžiniai momentai, kai visų visuomenės narių gyvenimas labai pasikeičia. Kaip ir Holokaustas, baudžios panaikinimas arba tapimas Rusijos imperijos dalimi. Baltijos šalių nepriklausomybė(s) buvo kažkas visiškai nauja: demokratijos įprastai gyvena iš tradicijos, jos niekada neateina iš komunistinės visuomenės, ir štai. Mes dažnai suvokiame save kaip aukas, o vis dėlto išėjome kaip nugalėtojai. Mes buvome kovotojai. Visos tautos nori turėti nugalėjimo naratyvą. 1918-ųjų Nepriklausomybė jau pernelyg nutolusi ir kasdien vis labiau tolsta, bet dar yra žmonių, kurie atsimeina vėlesnį Nepriklausomybės praradimą, okupaciją. Kai studentams rodau iš Sibiro parvežtų, vėliava apdengtų tremtinių karstų vaizdus, klausiu, ką reiškia toks simbolinis gestas. Paskui paaiškinu. Kai mus vežė, niekino, bandė sunaikinti kaip tautą, buvome pralaimėtojai. Taigi mes tai šitokiu būdu atitaisome. Mes dabar laimime. Mūsų psichikai reikalingas laimėjimo diskursas. Ukrainos karo akivaizdoje jis vėl tampa itin aktualus. Vėl kėsinamasi į mūsų pergalę ir laisvės idėją.

Esate kalbininkas, dėstote ir Europos kalbų istorijos kursą. Baltistika vis labiau virsta regioninėmis, kultūrinėmis studijomis. Kokias pastebite kalbotyros mokslo kaitos tendencijas? Ar ši kaita neišvengiama?

Mokslas yra ir kartų dalykas, o kiekviena karta ateina su savo nauju žvilgsniu, nauja problematika. Tavo karta jau ieško kitų dalykų nei tavo mokytojų karta. Tai natūralu. XIX a. lyginamoji indoeuropiečių kalbotyra buvo atradimas. Kalba suteikdavo atsakymą, kaip atsirado tautos, vėliau – valstybės. Dabar kalbotyra jau nebeatsako į klausimą, iš ko mes kilę. Į jį atsakymų ieško archeologija, genetika, modernūs DNR tyrimai. Atsiranda ir naujų rankraščių tyrimo metodų bei technologijų: kompiuteriais – infraraudonaisiais, inframėlynaisiais spinduliais skirtingai nuskaitomi sluoksniai, jie palyginami ir panašiai. Ateinančios kartos eis dar toliau. Tad ankstesni tyrimai lieka kaip fonas, leidžiantis eiti gilyn.

Kaip tarpkultūriniame kontekste atrodo baltistiniai komparatyvistiniai tyrimai? Ar moksle egzistuoja objektyvumo kriterijus?

Kūrėjas suteikia prasmę tyrimui, parodo, kad galima pamatyti pasaulį per tokią prizmę. Imi tyrinėti, ir pasidaro įdomu. Galima lyginti bet ką su bet kuo. Moksle svarbūs argumentai, kuriems juos perskaičiusieji arba pritaria, arba nepitaria. Objektyvumo nėra, bet geras subjektyvumas yra didelė vertybė. Žmogus tuo ir įdomus. Tie skirtumai, mąstymo įvairovė yra humanitarinių mokslų grožis. Kai buvau jaunas idealistas, manydavau, kad

gali bendrauti su žmogumi ir kritikuoti jo mokslinę veiklą. Juk tai – atskiri dalykai. Bet pamatydavau, kad tas žmogus arba išsiveidžia, arba nusimena, ir tampa priešu.

Pristatant lietuvių kalbą, dažnai pabrėžiamas jos archajiškumas. Ar kalbos ilgaamžiškumas – savaiminė vertybė?

Atsakydamas galiu pateikti pavyzdį: ar tai, kad mes džiaugiamės senąja, nors nepraktiška Šv. Onos bažnyčios architektūra, trukdo mums džiaugtis naujais pastatais? Ar čia yra koks konfliktas? Arba ar tai reiškia, kad eisime gyventi į Šv. Onos bažnyčią? Kartais sakoma, kad lotynų kalba mirė. Tai – tiesa ir kartu melas, nes ispanų kalba yra lotynų kalba, italų kalba yra lotynų kalba, prancūzų kalba... ir panašiai. Tai – pakitusios lotynų kalbos išraiškos. Ji nemirė, ji pasikeitė. Atsirado nauji pavadinimai, naujas identitetas. Lietuvių kalbos ir archajiškumas, ir naujumas yra vertybė.

Kaip manote, ar reikia kontroliuoti visuomenės kalbos vartoseną? Ir ar verta bijoti kitų kalbų įtakos?

Lietuvių kalbos komisija buvo parengusi kalbos prestižo kėlimo programą. Bet juk tai – natūralus dalykas! Visų pirma, reikia negriauti to prestižo – žmogus turi ne bijoti kalbėti, o turėti gerą emocinį santykį su savo išraiškos priemone. Svarbiausia, kad niekas neaiškintų, jog blogai kalbu, arba kad nereikėtų atsiprašinėti už savo kalbą. Būdavo, kad inspektoriai sėdėdavo televizijoje ir žurnalistų kirčiavimo klaidas žymėdavo arba nurodinėdavo, kokia turi būti bendrinė kalba. Toks norminimas – rimtas pavojus. Perdėta kalbos kontrolė yra skandalinga. Kalba – labai įvairiabriaunis dalykas. Tai – individuali kiekvieno žmogaus ypatybė, kūryba, o ne kalbininkų nustatyta norma. Esminis dalykas kalbai yra gebėjimas aiškiai, tiksliai artikuliuoti mintis. Pasakyti tai, ką nori pasakyti, atsižvelgdamas į dabartinę kalbos būklę, konkrečią situaciją, atsirinkdamas, kur kokį kalbos stilių vartoti. Atskiras pavyzdys – paauglių kalba. Jie ją susikuria. Paaugliai nori jaustis savarankiški. Tai – labai įdomūs lingvistiniai dalykai. Mano sūnus Kąjus iš pradžių nemokėjo anglų kalbos. Jos pramokęs, jis vienaip pasakodavo, kaip lipdo iš molio arba ką nors kita ten daro mokykloje, – galėdavai girdėti mokytojos intonacijas. Ir visai kita kalba, gyva greita kalbė, atsirasdavo, kai pasakodavo, ką veikė su vaikais per pertrauką. Žargonas paaugliams yra būtinas. Jie taip suvokia savo kartą. Suaugę jie pereis į kitą sąmonės lygį. Tai – toks gyvas buvimas kalboje. O dėl kitų kalbų įtakos... Kalbos nėra kibiras – pripylei pilną ir jau daugiau netelpa. Ne! Telpa, ir nedingsta ta gimtoji kalba. Nereikia manyti, kad jeigu ateis anglų kalba, tai kas išims lietuvių kalbą ir įdės anglų. Visada vykdavo kalbų kontaktai, ir nereikėtų to bijoti.

Viešojoje erdvėje vis pasigirsta nuogaštavimų dėl lietuvių kalbos išnykimo, vis kalbama apie jai kylančias grėsmes. Ką Jūs apie tai manote?

Tokios baimės nepamatuotos. Grėsmės sukuriamos, kad pateisintų agresyvų kišimąsi į mūsų kalbėjimą. Tai – visuomenės valdymas per baimę. Kalbai kiltų pavojus, jeigu visi išvažiuotų ir imtų kalbėti kitomis kalbomis, bet taip nebūna. Daug žmonių ir išvažiavę kalba lietuviškai. Kalba neišvengiamai keičiasi ir kisdama sėkmingai išgyvena (minėjau, kad lotynų kalba yra ir mirusi, ir nemirusi kartu). Kuo didesnės permainos vyksta, tuo labiau kalbos keičiasi. Mėgstama tapatintis su kalba, sakyti, kad tai – mūsų tapatybė. Tai man

tuomet norisi paklausti – su kuria lietuvių kalbos dalimi tapatinatės? Tai kuri čia yra ta brangioji tapatybės dalis, o kuri nėra? Negali sakyti, kad su visa, nes senųjų arba tarminių žodžių tu nemoki. Taigi ta tapatybė labai simbolinė. Iš tiesų mes identifikuojamės su kalbos pavadinimu. Pavadinimas yra mūsų identiteto dalis. Dėl to ir aš pulčiau ginčytis, jei kas mėgintų pakeisti kalbos pavadinimą. Visa kita yra tam tikro laiko interpretacija. Keičiantis pasauliui ir kartoms pamirštame dalį žodyno: mūsų vaikai jau nebeišmoks mūsų vaikystės žodžių, kurių aktyviai nebevartojame. Taigi ir dalis lietuvių kalbos žodyno yra praėjusių kartų žodžiai. Visuomenė pati atsirenka žodžius, kurie jai aktualūs ir reikalingi.

Dėkoju už pokalbį.